

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Bakalářská práce

Kateřina Neklová

Výchova dětí v rodině

Olomouc 2012

vedoucí práce: Mgr. Tomáš Kadlec

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne .....

Podpis

.....

Děkuji Mgr. Tomáši Kadlecovi, že se ujal vedení mé bakalářské práce, za jeho cenné rady a vstřícný přístup, které mi poskytoval, také bych ráda poděkovala svému otci Jaromíru Neklovi a panu Mgr. Lubomíru Schneiderovi za jejich odborné rady a pomoc při jejím zpracování. Dále děkuji celé své rodině za veškerou podporu a pomoc po celou dobu studia.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Kateřina Neklová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	Mgr. Tomáš Kadlec
Rok obhajoby:	2012

Název práce:	Výchova dětí v rodině
Název v angličtině:	Raising children in the family
Anotace práce:	Bakalářská práce pojednává o výchově dětí v rodině. Je v ní obsažen pojem, proces a význam výchovy rozpracovaný především na poli sociologie, dále její historické proměny a postupný vývoj od nejstarších období vývoje lidstva až po současnost. Zabývá se analýzou, proměnami rodiny a novými formami soužití. Práce obsahuje charakteristické znaky současné České rodiny.
Klíčová slova:	rodina, výchova, socializace, dítě, historie, sňatečnost, funkce rodiny, typy rodiny, styly výchovy, tradiční rodina, postmoderní rodina, nezadaná soužití, rodičovství
Anotace v angličtině:	This bachelor thesis focuses on children upbringing in family. It considers the concept of upbringing, its process and meaning not only within the sociological field but also in a historical perspective, i.e. the continuous development from ancient times up to now. Analysis of the changing role of today's family as well as dealing with new forms of family co-existence, are all part of concern of this thesis. Also included are typical features of a modern Czech family.
Klíčová slova v angličtině:	family, upbringing, socialization, child, history, wedding policy, functions of family, types of families, styles of upbringing, traditional family, postmodern family, life of singles, parenthood
Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	39 stran
Jazyk práce:	český

OBSAH

Anotace

Úvod	6
1 VYMEZENÍ STĚŽEJNÍCH POJMŮ	8
1.1 Rodina	8
1.2 Výchova	9
1.3 Sociologie výchovy	10
1.4 Socializace	12
1.5 Dítě	14
2 HISTORICKÉ PROMĚNY VÝCHOVY V RODINĚ	16
2.1 Pravěk	16
2.2 Starověk	16
2.2.1 Starověké Řecko	17
2.2.2 Starověký Řím	18
2.3 Středověk	19
2.4 Novověk	20
2.4.1 Osvícenství	20
2.5 Devatenácté a dvacáté století	21
3 POVAHA ZMĚN RODINY OD TRADIČNÍ K POSTMODERNÍ	22
4 ANALÝZA DNEŠNÍ RODINY	24
4.1 Funkce rodiny	24
4.2 Socializační funkce rodiny	25
4.3 Typy rodiny	27
4.4 Styly výchovy	28
5 ČESKÁ RODINA - TRENDY SOUČASNÉHO SOUŽITÍ A VÝCHOVY	30
5.1 Hlavní roli hraje čas!	31
5.2 Změny v uspořádání české rodiny	33
5.3 Nezadaná soužití, pokles sňatečnosti	34
Závěr	36
Literatura	

Úvod

"Výchova dětí je činnost, při níž musíme obětovat čas, abychom ho získali."

Jean Jacques Rousseau

Je zřejmé, že rodina hraje v životě každého z nás důležitou roli. Ať chceme či nikoli, rodina na nás působí. Každý z nás si jistě uvědomuje, že během našeho života nás naše rodina ovlivňuje, je jen otázkou, do jaké míry tomu tak je. Problematika výchovy v rodině se tedy týká každého z nás. A právě z tohoto důvodu jsem si pro svoji bakalářskou práci zvolila téma, které se týká problematiky výchovy dětí v rodině. Je to totiž téma, které se zajímá o něco zcela přirozeného.

Práce však neposkytuje návod na to jak vychovávat. Cílem je představit proměny forem a prostředků výchovy v souvislosti s vývojem společnosti. Ukázat, že výchova je společenský jev a tudíž je nutno sledovat i vývoj obecně historický a kulturní. Lze tedy říci, že každé období zanechává v dějinách svou stopu, která se stává inspirací pro období následující.

První kapitulu jsem věnovala vymezením pojmů jako je výchova, rodina, dítě a socializace. V druhé se zabývám historií výchovy a vývojem rodiny od pravěku až po dvacáté století. Třetí kapitola je věnována rodině a jejímu vývoji od tradiční k postmoderním. Ve čtvrté objasňuji funkce, typy rodiny a styly výchovy. Poslední kapitola je věnována České rodině kde se dále zabývám současnými podobami rodinných vztahů, proměnami tradičního modelu rodiny, nesezdanými, singles a mnoha dalšími specifiky, se kterými se rodiny v dnešní společnosti potýkají. V posledních několika letech rodina prochází určitými výraznými změnami, a to nejen ve své struktuře. Společností po spoustu let uznávaný a víceméně i jako jediná možnost přijímaný model tradiční rodiny, tvořený manžely a dětmi už dnes není zdaleka jedinou možnou podobou rodiny. Lidé odkládají své rodičovství do pozdějšího věku, mnoho párů nevstupuje do manželství, ani narození dítěte není v dnešní době důvodem pro uzavření manželství. Spousta dětí vyrůstá v rodinách neúplných, v rodinách s jedním rodičem nebo v rodinách

nesezdaných rodičů. Otázka rodiny a rodinných vztahů byla, je, a myslím si, že i nadále zůstane stále aktuálním tématem.

1 VYMEZENÍ STĚŽEJNÍCH POJMŮ

1.1 Rodina

V literatuře najdeme různá vymezení pojmu rodina, každý z autorů charakterizuje tento pojem odlišnou definicí, avšak každá z těchto definic je výjimečná svou různorodostí a pravdivým jádrem. S pojmem rodina se setkáváme hned v několika oborech, například v sociologii, psychologii, pedagogice či právu.

V pedagogice se zpravidla rodinou rozumí společenství lidí, svazek dvou rovnoprávných partnerů, malá sociální skupina či buňka, společenská jednotka, která vzniká na základě manželského a pokrevního svazku a představuje komplex specifických vztahů mezi mužem a ženou, mezi rodiči a dětmi, rodinou a společností (Grecmanová 1998).

Ve Velkém Sociologickém slovníku najdeme pod pojmem rodina tuto obsáhlou definici, *rodina je nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, respektive socializace, potomstva, ale i přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje (Havlík 2007).*

Dle Možného, učebnice sociologie po dlouhou dobu začínaly tvrzením, že rodina představuje sociální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina ovšem nebrzdí. Naopak: svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém smyslu i podporuje, protože brání společenský systém před chaosem a zhroucením. Ivo Možný dále říká, že přesvědčení o stabilitě a neměnnosti určité, pro náš kulturní okruh charakteristické, formy rodiny ovšem nutno odlišit od stability přesvědčení, že rodina je stabilizujícím prvkem sociálního systému, ať už vypadá jakkoli (Možný 2002, s. 13).

Rodina podle Šulové *umožňuje dítěti přirozený a přiměřený vývoj v prvních třech letech života, usnadňuje mu přechod k projevům autonomie, dává možnost procvičovat jazyk a vede k postupnému formování vědomí Já odlišného od ostatních. Vedle emocionálního zázemí poskytuje rodina i základ pro morální citění dítěte* (Šulová 2003, s. 415).

1.2 Výchova

Výchovou se zabývá především pedagogika. Grecmanová výchovu, jako předmět pedagogické vědy, definuje jako *záměrné, cílevědomé působení, které se projevuje všestranným formováním osobnosti a má adaptační, anticipační a permanentní charakter. Je to specificky lidská činnost* (Grecmanová 1998).

Různí autoři, formulují výchovu v souvislosti s obdobím a prostředím ve kterém určitá pojetí vznikla a naplňovala se.

Th. W. Adorno: *výchova není tzv. formování člověka, protože nemá žádné právo formovat člověka zvnějška, ani však pouhé zprostředkování znalostí, jejichž neživost, abstraktnost byla dosti často předkládána, nýbrž vytváření správného vědomí.*

H. von Hentig: *výchova má tuto úlohu, připravit další generaci na život takový jaký je, aniž by se životu podrobovala.*

A. Fischer: *výchova je přizpůsobení sociálnímu celku.*

O. Kádner: *výchova je vývoj a přeměna tělesných a duševních schopností lidského individua při plnění jeho společenských úloh* (Grecmanová 1998, s. 56, 57).

Bourdon uvádí, že výchova zajímá z dvojího důvodu sociální vědy a zvláště sociologii: ať už jsou to mravy, zvyklosti a způsoby myšlení lidí, jedním slovem jejich kultura, jakkoli je jim tato kultura především předávána. Tento přenos se kromě toho uskutečňuje prostřednictvím institucí, z nichž některé hrají rostoucí sociální roli. Tento dvojitý aspekt může vyvolat dělení mezi disciplínami: etnologové a sociální psychologové se zajímají spíše o přenos a jeho individuální důsledky, ekonomové a sociologové o fungování institucí a jejich sociální kontext. Jde zde však o dráhy, které podle doby a hlediska, povedou paralelně nebo jejichž kurz se

bude křížit. Východisko sociologie výchovy prozrazuje jejich soutok (Bourdon 2004).

1.3 Sociologie výchovy

Sociologie výchovy se jako odvětvová sociologická disciplína konstituovala teprve počátkem dvacátého století avšak své kořeny má hluboko v dějinách lidských civilizací, neboť výchovná činnost byla vždy činnost více či méně sociální a nikdy se bez sociálních a filozofických aspektů neobešla.

V historicko-genetické rovině vývoje a vzniku sociologie výchovy rozeznáváme několik vývojových proudů, které přispěly k jejímu konstituování jako specializované sociologické disciplíny. Máme na mysli sociální pedagogiku, sociologizující pedagogiku a pedagogickou sociologii (Galla a kol. 1986, s. 59, 60).

Optimistické stanovisko „všemocnosti výchovy“ vyjádřili ve svém díle i někteří dále citovaní předchůdci sociologie výchovy.

Dukheim vyslovuje základní postulát o tom, že *výchova je původem, povahou i funkcí společenský jev.*

Rober Owen ve shodě se svým učením hlásá, že *výchova je těsně spojena s výrobou a výroba sama je součástí výchovy. Výchova a vědomosti náležejí k hlavním prostředkům, jimž lze dosáhnout lidského štěstí. Výchova má být vedena laskavě, rozumně a s praktickými ohledy.*

Johann Heinrich Pestalozzi rozvedl své myšlenky takto. *Rodinný dům, zahrada, koláče, chléb, lidská láska a křesťanská víra jsou prvními významnými pojmy a matka je rozhodujícím činitelem a zdrojem počáteční výchovy.*

Weiss považuje rodinu za *ideální výchovný faktor (výchovný kruh), jehož eventuální rozbití si později vyžádá jeho zpětné a nevyhnutelné znovuzrození* (Galla a kol., s. 59-71).

U nás se sociologie výchovy konstituovala počátkem 20. století, i když některé významné sociologické zřetele ve výchově a pedagogice uplatňoval už ve druhé polovině 19. století.

G. A. Lindner na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním praví, že *teprve sociologie postavila nás na pravé stanovisko, hlásající velikou nauku, že*

člověk – jedinec jest tolik jedinou buňkou v organizmu společnost, že jeho život je toliko životem tohoto společenského celku.

Šíma definuje sociologii výchovy jako *abstraktní teoretickou vědu o kulturní oblasti výchovy a jejích vztazích ke kultuře ostatní.*

Chalupný se zabývá problematikou výchovy člověka, sleduje pojem konvence jako výchovného motivu, sociální objektivizaci ve výchově, scholastický intelektualismus, poměr subjektu a objektu aj.

E. Kriek do výchovného procesu začleňuje rodinu v tom smyslu, že *plní svou výchovnou funkci jen za předpokladu, že se spojí rovné s rovným z hlediska rasového. Jen tehdy má rodina plnoprávný smysl a jen tak se může být pramenem výchovné síly. Naopak tam, kde se spojuje nerovné rodina ztrácí svůj smysl a dochází k degeneraci* (Galla a kol. 1986, s. 83-90).

Bláha zdůrazňoval závislost rozvoje dětské osobnosti na vlivu obklopujícího prostředí (Šindlářová 2002, s. 14).

Dle Šindlářové ze sociologického hlediska plní výchova významnou normativní a sociálně kulturní funkci, prostřednictvím výchovy se seznamují nové generace lidské společnosti s uznávanými normami, hodnotami a celou kulturou dané společnosti (Šindlářová 2002, s. 5).

Předmětem sociologie výchovy je výchova jako široký sociální proces a zahrnuje jak výchovné instituce, tak organizace (Šindlářová 2002, s. 11)

Sociologie výchovy je sociologická disciplína, která se zabývá sociálními aspekty výchovy a jejím místem v procesech společenské reprodukce. Práce z oblasti sociologie výchovy referují zpravidla o třech okruzích problémů:

1. o místě a úloze výchovy ve společnosti, v dané civilizaci a kultuře a o jejích historických proměnách, o vztazích mezi výchovou a společenskou změnou
2. o vztazích objektů a subjektů výchovy, ale i o vztazích uvnitř skupiny vychovatelů a uvnitř skupiny vychovávaných, o pozicích a rolích vychovatele a chovance
3. o struktuře, funkci a organizaci výchovných institucí, o sociálních podmínkách a důsledcích jejich činnosti.

Jak říká Havlík *výchovu chápeme také jako záměrné ovlivňování socializačních procesů v souladu se společensky přijatými normami a hodnotami a učení se společenským rolím a vzdělávání jako vštěpování znalostí a dovedností nezbytných pro „hraní“ těchto profesních, rodinných a občanských rolí. Víme ovšem, že vedle vzájemného působení vychovatelů hrají klíčovou úlohu v socializaci biologické faktory a více či méně reflektované vlivy prostředí a vlastních činností jedinců. Pohled sociologa se upírá hlavně na to, co vychází ze společenského prostředí. Jaké jsou požadavky rolí, normy, a hodnoty, jaké společenské tlaky a odkud na jedince působí, v jakých podmínkách se socializace uskutečňuje, s jakými dopady (Havlík 2007).*

1.4 Socializace

Šindlářová popisuje socializaci jako *proces, kterým se jedinec stává schopným sociálně žít v příslušné společnosti (Šindlářová 2002, s. 9).*

V plném významu znamená socializovat přeměnit jedince s asociální bytostí v bytost sociální, tím že jsou mu vštípeny způsoby myšlení, cítění, jednání (Bourdon 2004).

Galla, chápe socializaci jako *proces, kterým se člověk učí začleňovat, zapojovat se do společnosti, tj. do různých společenských komunikativních vztahů, dále do společenských skupin, organizací a institucí (Galla a kol. s. 100).*

Havlík popisuje a chápe tento pojem z různých hledisek. Dle něho je proces socializace zprostředkujícím nástrojem mezi jedincem a společností. Sociální dispozice, s nimiž se člověk rodí, jsou založeny zvláště v druhové schopnosti symbolické komunikace. V sociálním učení, v interakci s okolím se pak projevují, formují a rozvíjejí v reálném chování. Socializace navíc plní ve stále se měnící a různorodé moderní společnosti rozporné funkce: být mechanismem sociální kontroly a přitom spoluutvářet spontaneitu a připravenost na změnu. Její úspěšnost tak tkví i v osvojení si pružnosti, schopnosti užít nové způsoby jednání a hájit přitom vnitřní integritu osobnosti. Socializace je proces, který propojuje

každého jedince se společností. Jedinec se stává z „biologického tvora“ člověkem – kulturní a sociální bytostí, která jedná v rámci jisté tolerance podle uznávaných pravidel, směřuje své chování k společensky přijatým hodnotám a plní individuálně modifikovaná očekávání, role. V důsledku toho je socializace synonymem pro začlenění jedince do společnosti, zespolečenštění.

Neúspěch socializace je problémem jak pro jedince, tak pro společnost. Je pravděpodobný tam, kde nebyly vytvořeny vhodné podmínky, např. kde rodina nebyla ustavena, v nefunkčních či disfunkčních rodinách, nejvýrazněji v případě dětí zanedbaných či týraných (Havlík 2007, s. 43-45).

Veškerá moderní bádání o socializaci dítěte se opírají o tři klasické přístupy, z nichž vlastně jenom jeden, Meadův, může být považován za sociologický, Freudova koncepce se stala základem hlubinné psychologie a Piagetovo dílo považují za své pedagogové, respektive vývojový psychologové. Žádná koncepce socializace není ale plně uspokojující bez odkazu ke konkurenčním vysvětlením a především bez toho, že si uvědomíme význam po staletí trvající debaty *nature contra culture*.

Všechny teorie socializace totiž vycházejí z předpokladu, že charakter člověka je socializací v ontogenezi vytvářen anebo přinejmenším podstatnou měrou spoluvytvářen, stojí tedy na pozici *culture*. Na počátku 90. let, po recidivě zostřené polemiky nad rodovým určením a socializací, konečně zavládlo mezi oběma tábory příměří a odborná obec se shodla na sofistikovanějších výkladech než prosté buď – anebo. Že jde o interakci obou principů, je dnes teoreticky vysvětleno sociobiologickou koncepcí i pozorováními vývojových psychologů, která ukazují, že díky své specifické reakci, takže i v téže rodině je každé dítě vychováváno trochu jinak, ani rodiče nemohou odhlédnout od faktu, že každé dítě *je jiné* (Možný 2002, s. 141-142).

Dle G. H. Meada a jeho známého rozlišení mezi Me a Self je právě na rozdíl od Me naše Self celé produktem socializace. Jejím hlavním nástrojem je symbolická interakce s druhými a postupná konstituce zobecněného druhého. Mead rozlišuje v socializaci dvě fáze: vývojový stupeň, kdy je dítě schopno hrát si (play), a vyšší stupeň, kdy se tato schopnost rozvine už ve schopnost zapojit se do hry (game) (Možný 2002, s. 166).

1.5 Dítě

Dítě je člověk v prvním období svého života. Období dětství není obecně ostře ohraničeno. V některých kontextech se za počátek dětství považuje narození, v jiných souvislostech se za dítě (nenarozené dítě) považuje i plod. V dalších kontextech je konec dětství ztotožňován s dosažením dospělosti, zatím co z jiného pohledu se fáze dospívání (adolescence, mladistvý věk atd.), nebo její část k dětství již nepočítá.

Období dětství a jeho kvalita významně ovlivňuje další životní etapy. Je to období velmi složité, spojené s řadou změn, kterými jedinec prochází. Současná úroveň vědních oborů je zdrojem poznatků, které pomáhají ke zdravému vývoji jedince, jsou cenné pro všechny, kteří se na výchově dětí podílejí.

Sociologie a její součást sociologie dítěte se zaměřuje na sociální aspekty života dítěte.

Pediatric řeší otázky zdravotního stavu dítěte a to oblast prevence, diagnostiky, rehabilitace, psychologické a výchovné péče o dítě v prostředí rodiny, kolektivních a zdravotních zařízení, péče o ohrožené a postižené děti apod.

Psychologie dítěte studuje psychický vývoj jedince od jeho narození až po období dospívání.

Biologie dítěte představuje podobor biologie člověka. Zabývá se věkovým obdobím jedince od narození až do patnácti let. Zprostředkovává poznatky z oblasti zrání dítěte, pojednává o jeho zdravém biologickém vývoji, ale i o poruchách a poškození dětského organismu.

Pedagogika řeší otázky týkající se dítěte jako subjektu výchovy a vzdělávání se zaměřením na vztah mezi vývojem dítěte a jeho vzdělávacími možnostmi, a to v souvislostech zrání po stránce tělesné i psychické.

Předškolní pedagogika se zabývá otázkami výchovy a vývoje dítěte (Šmelová 2008).

Dopita a Skopalová zdůrazňují, že *„dětství je spíše vnímáno jako vývojová fáze života, a ne jako sociální kategorie. Děti ale nejsou pasivními čekateli na*

dospělost, jsou aktivními tvůrci svého života.“ Dětství je, jak to pregnantně vyjádřili zároveň strukturovaným i strukturujícím konceptem (Nosál 2004, s. 153).

Na dětství je nahlíženo jako na sociálně svébytné období života. Takovéto chápání dětství je až důsledkem modernizace. Až do 16. Století se v západní Evropě (v českých zemích déle) nevyděluje zvláštní pojetí dětství. Jak říká francouzský historik P. Ariès, *v předindustriální společnosti se dítě po skončení základní péče o jeho fyzické přežití stávalo „malým dospělým“*. Účastnilo se dění v domácnosti, stalo se podle svých sil pracovníkem, odcházelo „do služby“, nebo bylo také potenciálním budoucím držitelem rodinného majetku, pokračovatelem řemesla, ve vyšších stavech rodového erbů. Jindy jen břemenem. Teprve v renesanci se diferencovaně mění postoje k dětem jako skupině zvláštní, nevinné a zranitelné. Až povinná školní docházka děti postupně vyjmula ze světa dospělých. Zákaz dětské práce a práva dítěte se objevily historicky nedávno. Až v druhé polovině 20. století se nejvyspělejší společnosti začaly na dítě výrazně orientovat. Dětství jako období péče, her a žákovských povinností se tak prodloužilo. V moderní společnosti se objevuje v zásadě dvojí chápání dětství. Jedno dětem připisuje bezstarostnost, bezprostřednost, hravost, důvěřivost, nekompetentnost, spontánnost atd. Druhé pojetí chápe dětství jako dobu instrumentálnosti, funkcionálnosti, starostí, povinností apod., avšak vztažených spíše ke světu dětí, který je vícevrstevný. Zahrnuje sféru fantazie, je světem přítomnosti a budoucnosti. Je pro nás ovšem v každém případě samozřejmé, že dítě je objektem péče dospělých, své role rozehrává na hřišti a v dětských kolektivech, má povinnosti žáka (Havlík 2007, s. 49-50).

Já osobně si myslím, že děti jsou naše zrcadla, ve kterých vidíme, pokud si to uvědomujeme a chceme to vidět, naše vlastní chyby. Chyby, které si neseme svým životem a zrcadlí se v nich to, jak jsme byli sami vychovávaní. Dítě je jako nepopsaný list. Dítě je štěstí a šťastné dítě je štěstím svých rodičů. Zkusme si tuto větu obrátit a říct, že šťastné rodiče budou mít šťastné děti!

2 HISTORICKÉ PROMĚNY VÝCHOVY V RODINĚ

S vývojem společnosti se měnily její cíle, její obsah i její formy a metody, a to v závislosti na ekonomických, sociálně politických i kulturních podmínkách, ve kterých se uskutečňovala.

Každá doba má svou charakteristickou pečeť, což není nic jiného než převládající životní názor, daný uznávanými hodnotami, které nahrazují či pozměňují hodnotovou strukturu doby předchozí. Když pak tyto nové hodnoty zevšední nebo zklamou a přestanou odpovídat určitým potřebám, jsou opět vystřídány hodnotami dalšími, zpravidla opět zase jen dočasnými. Tím ale nechci říct, že všechny hodnoty jsou relativní!

2.1 Pravěk

Z doby pravěku neexistují písemné dokumenty, které by vypovídaly o tehdejší způsobu života. Archeologické nálezy (přibližně před 40 tisíci lety) ukazují na existenci prvotních velkých rodin, které byly členěny na menší jednotky, pravděpodobně seskupené kolem ženy – matky. O významném postavení ženy usuzujeme z četných nálezů ženských figurek, které znázorňují ženu zejména jako matku nositelku rodu.

Významná změna v životě pravěkých lidí nastala v souvislosti přechodu od lovu k zemědělství, což vedlo k jejich usazování. Měnila se struktura společnosti. Velké rodiny se začaly členit na menší skupiny, pravděpodobně párové rodiny. Přechod k menším rodinným seskupením a posilování pozice mužů jako lovců, zemědělců, válečníků vedlo k patriarchálnímu rodovému zřízení (Šmelová 2008, s. 9-10).

2.2 Starověk

Primitivní skupiny se postupem doby konstituovaly ve větší celky, které se usazovaly a formovaly ve složitější společenská uspořádání. Pravěká společnost se postupně rozpadala. Na základě vzniku soukromého vlastnictví a výsadního postavení některých jedinců ve společnosti docházelo k sociální diferenciaci.

Tělesná zdatnost a znalosti se stávaly základními nástroji nadvlády. Výchova a záměrná příprava dětí, s cílem udržení moci, byla důležitou součástí v životě vyšších vrstev (Šmelová 2008, s. 11).

2.2.1 Starověké Řecko

Řecký systém výchovy není zcela bez souvislosti s obdobím předcházejícím, zvláště s orientálními despociemi. Poprvé v dějinách se však setkáváme se snahou o rozvoj lidské individuality. Sokratovo heslo: „*Poznej sám sebe*“ je dalším rysem řecké výchovy, který lze charakterizovat jako racionalismus a intelektualismus (Vacínová 2009).

Charakteristickým znakem rodiny této společnosti bylo patriarchální zřízení, ale existovaly i řecké státy, v nichž měla žena významné postavení. Dokladem jsou například dochované zákony z města Gortys na Krétě z období 7. století př. n. l. V ostatních řeckých státech byla pozice ženy a dětí odlišná. V čele rodiny stál otec s neomezenou mocí vůči ostatním rodinným příslušníkům.

Výchova ve starověké Spartě byla podřízena státu s cílem naprosté oddanosti všech svobodných občanů. O životě dítěte, či o jeho usmrcení nerozhodoval ve Spartě otec, ale rada starších, která posuzovala, zda bude dítě v budoucnu plnohodnotným jedincem státu. Zdravé dítě bylo předáno otci, jehož povinností byla jeho výchova. Dítě nemocné, neduživé bylo usmrceno. Přímý dohled nad výchovou chlapců starších sedmi let vykonával státní úředník. Chlapci byli vychováváni mimo domov. Výchova měla kolektivní charakter s cílem vojenské připravenosti. Jedinečnost této výchovy byla také v tom, že se starala i o výchovu dívek.

Aténská starověká společnost, tvořená zejména svobodnými občany, měla ve srovnání se Spartou zcela odlišné společenské podmínky. V Aténách nedocházelo ke státnímu rozdělení půdy a zrovnoprávnění občanů, čímž byl podtržen patriarchální charakter rodiny. Otec měl dominantní pozici vůči všem členům rodiny, na jeho rozhodnutí závisel jejich život. Rozhodoval o usmrcení dítěte, jeho prodeji do otroctví apod. Aristoteles ve svém spise *Politika* podporoval pozici mužů v Aténách, neboť se domníval, že muži mají přirozené schopnosti vést rodinu a její hospodářství. Hlavním znakem aténské výchovy byla individuální výchova jedince a jeho zapojení se do společnosti. Výchova neměla jednotný charakter, což souviselo s majetkovou nerovností v tehdejší společnosti. Dětství

bylo u svobodných obyvatel spojováno zejména s výchovou v rodině. U dívek byla ukončena vstupem do manželství. Chlapci pobývali doma do sedmi let věku, potom byli vychováni v tzv. paleistrách a gymnáziích (Šmelová 2008, s. 11-13).

Pro dějiny výchovy má největší význam odkaz trojhvězdí antických filozofů Sokrata, Platona a Aristotela. Trvale platná je Platonova myšlenka, že *se má každá sociální reforma opírat o výchovu začínající od nejtělejšího věku a působit na duši ještě tvárnou, a to bez rušivého vlivu těch, kteří žádoucí výchovu dosud v čas neprovedli*. Aristoteles pak zdůraznil *princip souladu výchovy s přírodou a výchovným prostředím* (Vacínová 2009).

2.2.2 Starověký Řím

Základním typem rodiny byla rodina patriarchální. Děti, manželka i otroci byli zcela v moci otce, jehož nadřazená pozice vycházela z římského práva. Otec měl právo rozhodnout o přijetí či nepřijetí dítěte do rodiny, mohl popřít status dítěte jako člena rodiny nebo dítě prodat do otroctví. Za zcela přirozené bylo považováno zbavení života dítěte neduživého či jakkoli postiženého. Římský myslitel Seneca hovořil o právu, ba dokonce povinnosti „*odstranit bezcenný život*“. V roce 374 n. l. byl vydaný na tehdejší dobu pokrokový římský zákon, který zabití dítěte kvalifikoval jako vraždu. Quantiliánus ve svém spisu *Institutio Oratoria* dítě chápal jako *stvoření, které je ve své podstatě dobré, disponující vysokým potenciálem osobnostního rozvoje*. Poukazoval na nebezpečí mravního ohrožení, a to zejména v období dětství. Upozorňoval rodiče na nezbytnost pečlivého výběru chův a vychovatelů. Jednou z jeho myšlenek je, že veřejná výchova je vhodnější, než individuální nebo domácí, protože se jeden nemůže srovnávat s druhými, chybí zdravé soutěžení, které podněcuje k učení (Šmelová 2008, s.13).

Děti obou pohlaví byly vychovávány v rodině. Stát na tuto výchovu neuplatňoval výraznější vliv. Otec je učil praktickým dovednostem, matka obstarávala elementární vzdělání. Výchova byla neobyčejně přísná po stránce mravní, ale obsahově velmi chudá. Je třeba ale připomenout, že postavení dívek bylo daleko svobodnější a volnější než v Řecku (Vacínová 2009).

2.3 Středověk

Ve středověkém systému výchovy je nejdůležitějším momentem vznik a vývoj křesťanství, víry, která zásadně ovlivnila smýšlení a jednání většiny obyvatel. První křesťané vnímali výchovu dětí jako posvátnou povinnost věřících. Vycházeli z Ježíšova učení, ve kterém se říká: *nechte maličkým přijít ke mně, neboť jejich jest království nebeské.*

Rodiče jsou odpovědni Bohu za výchovu svých dětí. Dítě již nemá být chápáno jako majetek rodičů, ale je božím stvořením, které Bůh svěřil do jejich péče. Významným aktem pro další osud dítěte byl jeho křest. Kmotři dítěte se stávali odpovědnými za jeho výchovu, a to až do jeho dospělosti. Křesťanská ideologie podporovala patriarchální pozici otce vůči ženě i dětem. Dítě ženského pohlaví bylo výrazně podceňováno. Sociální problémy rodiny byly jednou z příčin neustále objevujícího se zabíjení nemluvňat, a to i přes tvrdé tresty, které za vraždu dítěte následovaly. Charakter středověké výchovy s ideály výchovy rytíře a mnicha byl výrazně církevně náboženský. Děti byly vychovávány k naprosté pokoře a poslušnosti. U vyšších vrstev lze s určitostí předpokládat zájem o cílenou výchovu svých potomků, která vycházela z potřeby osvojit si dovednosti pro jejich budoucí roli ve společnosti. Děti venkovanů žily většinou ve velmi nuzných podmínkách, obklopené pověrami, které se často negativně odrážely v jejich vývoji. Učitelem jim byla vlastní životní zkušenost. Výchova chudých dětí byla úzce vázána na pracovní proces. Děti byly vedené jednostranně, často byly přetěžované těžkou prací. O osvětu rodičů se starali kazatelé. Prostřednictvím svých kázání vedli rodiče k péči o děti. Děti byly do sedmi let života vnímané jako bezmocné a plně odkázané na pomoc dospělých. Dětství tvořilo krátké období života. Středověká společnost vnímala dětství, jako nepříliš významné období v životě člověka. Významnou roli v pozitivním pojetí dětství sehráli husité a jejich snaha o zkvalitňování samotného dětství. Díky snahám husitů, jejichž program se zabýval i dítětem, se tak poprvé dětství objevuje jako svébytná kategorie a děti se staly součástí společenského zájmu (Šmelová 2008, s. 13-14).

2.4 Novověk

Další významné změny ve vztahu k dítěti sledujeme až v 16. a počátkem 17. století, a to zejména v podmínkách vyšších společenských vrstev. K porozumění dítěti a jeho výchově přispěl J. A. Komenský. V jeho spisech vystupuje do popředí láska k dítěti, respektování dětské přirozenosti a nezbytná péče o všestranný rozvoj. Výstižná jsou slova Komenského v Informatoriu školy mateřské: *dítka jsou nejdražším božím darem a klenotem nejpilnějšího opatrování hodným* (Šmelová 2008, s. 16).

V Komenského pojetí je člověk jako dokonalá harmonie. Má-li člověk být člověkem, musí k tomu být cvičen. Je si však vědom individuálních rozdílů mezi dětmi, a proto je nutno přistupovat k nim individuálně. Respektovat zvláštnosti dítěte nesmí znamenat těmto zvláštnostem se přizpůsobovat a podléhat jim. Vychovávat znamená vyvíjet určitý tlak na dítě, abychom jej dovedli k žádoucímu cíli. Vše se má dít bez násilí, metodou respektující přirozený vývoj dítěte (Vacínová 2009).

2.4.1 Osvícenství

Osvícenství přineslo nový pohled na dítě a dětství. Osvícenci vycházeli z přesvědčení, že člověk je schopný svým rozumem uskutečňovat reformy, a to ve prospěch všech, proto vysoce hodnotili význam výchovy. Inspirující jsou především názory Locka a Rousseau. Anglický filozof John Locke se ve svém díle *Několik myšlenek o výchování* věnoval v první části výchově malých dětí. Poukazoval na potřebu vyváženosti dětské svobody. Dítě mělo být rozvíjeno od nejútlejšího věku, a to na základě přímé zkušenosti, kterou mělo získávat ze svého okolí, prostřednictvím hry, příkladem a poučováním. Locke v rozporu s tehdejší přístupem společnosti k dítěti, dětskou přirozenost akceptoval. Byl stoupencem individuální výchovy. Jeana Jacquese Rousseaua řadíme k významným francouzským myslitelům. Domníval se, že pouze výchova dětí z vyšších vrstev může změnit vládnoucí třídu, která potom bude schopna uskutečnit nápravu celé společnosti. Hlavním požadavkem jeho výchovy je přirozenost a svoboda dítěte. Vycházel z předpokladu, že: *děti se rodí od přírody dobré, ale člověk sám je kazí a znetvořuje rostlinstvo a živočišstvo*. Odmítal

pohled na dítě, který nadále přetrvával, a to jako na malého dospělého. Rousseau je autorem rozsáhlého pedagogického románu *Emil čili o výchování*, který je mnohdy považován za počátek nové etapy v pojetí dítěte. Při výchově dívek zastával dosti konzervativní názor, neboť se domníval, že nepotřebují být příliš rozumově vzdělané. Výchova dívek měla spočívat pouze v přípravě na budoucí roli matky a manželky. K pokračovatelům Rousseaua řadíme Jana Jindřicha Pestalozziho, který se věnoval zejména chudým dětem a sirotkům. Zkušenosti Pestalozzi získával prostřednictvím přímé práce s dětmi. V tom se odlišuje od svých, již zmiňovaných předchůdců, a to Locka, který se neoženil a děti neměl a od Rousseaua, který sice děti měl, ale o žádné z nich se nestaral. Své děti odložil do nalezince (Šmelová 2008, s. 17-19).

2.5 Devatenácté a dvacáté století

Pro charakter rodinné výchovy ve 2. polovině 19. století bylo typické: naprostá poslušnost dětí (poslušnost vůbec byla považována za stabilizující prvek v životě rodiny), rychlé a ochotné vykonávání příkazů, při neuposlechnutí trestání bolestným a přísným způsobem. Na počátku 20. století proniká do rodinné výchovy negace autority (autorita má být ušlechtilá, jemná, mravná), avšak i nadále se vyžaduje poslušnost, která má být tentokrát založena na poznání důvodů, takže se dá hovořit o vědomé poslušnosti, tělesné násilí je odmítáno. Ve 20. – 50. letech 20. století dochází k renesanci požadavku poslušnosti v rodinné výchově v rovině časové, věcné a vztahové. Nejde tedy o podřízení se člověku, ale pravidlům. Za hrubou chybu při výchově se považuje podříditi pořádek přáním dítěte. Na začátku 50. let 20. století se objevují tendence ponechat od počátku dítěti iniciativu, dítě má právo na své projevy, není schopné plnit všechny naše příkazy, proto je nemůžeme trestat, každé násilí ve výchově je považováno za škodlivé (Grecmanová 1998).

3 POVAHA ZMĚN RODINY OD TRADIČNÍ K POSTMODERNÍ

O rodině si mohl být sociální teoretik dlouho jist, že se ve svých funkcích i základní struktuře ve svém dnešním stavu neliší významně od toho, jak vypadala na počátku naší civilizace. Jevilo se, že rodina působí a bude dál působit jako nenápadný ale velmi významný stabilizující prvek (Možný 2008, s. 15).

Tradiční rodina pojímala manželství jako něco, co je přirozené či automatické. Jak z mužského, tak z ženského pohledu bylo manželství pojímáno jako jedno z dalších životních stádií, kterými by si měla většina lidí projít. Ti, kteří si tímto stádiem ve svém životě neprošli, nebo se manželství vyhýbali, byli ve společnosti opovrhovanými. Byli to takzvaní staří mládenci a staré panny. Slovo manželství bude stále stejným slovem, ale jádro a vnitřní význam tohoto pojmu se změnil. Dnes je jádrem tohoto výrazu rodina, kterou tvoří pár sezdaný či nesezdaný a děti. Vztah tohoto páru je založen na společné komunikaci či intimitě, lásce a sexuální přitažlivosti. Tradiční manželství se nikdy nezakládala na vzájemné intimitě (Giddens 2000, s. 77-78).

Děti nebyly vychovávány jen pro radost rodičů a pro uznání vlastní individuality dětí. Nemůžeme tvrdit, že rodiče své děti nemilovali, ale šlo o to, že rodiny měly děti z hlediska přínosu společného hospodaření (Giddens 2000, s. 73).

Singly píše o nezpochybňovaném rodinném modelu, který tvoří tři prvky: manželská láska, přísná dělba práce mezi mužem a ženou a pozornost věnovaná dítěti, jeho zdraví a jeho výchově. Na počátku dvacátého století se požadavek, že muž má pracovat mimo domov, aby vydělal peníze na domácnost, a žena zůstává doma, aby se co nejlépe postarala o děti, stává samozřejmostí ve všech sociálních vrstvách (De Singly, s. 89).

Od šedesátých let je model ženy v domácnosti kritizován, především ženským sociálním hnutím – feminismem. Snižuje se stabilita manželství a také byl zákonem umožněn rozvod vzájemnou dohodou. Rozvíjí se soužití mimo manželství (De Singly, s. 90).

Poslední dekáda minulého století už aspiruje na to, být počátkem úplně jiné epochy. Platí to i pro rodinu, padesátá léta byla jakýmsi retro časem: rodina jako by se pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti i svou tradiční vnitřní harmonii. V průběhu šedesátých let v západní Evropě, v USA i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé narození těsně po druhé světové válce. Tato nebývale silná generace má mimořádně generační sebevědomí. Je odhodlaná prosadit svůj systém hodnot a klást společnosti velké otázky. Je odhodlaná nepřehlížet rozpory, od níž její rodiče v dobré víře odvraceli tvář. Vyrůstala právě v rodinách padesátých let, v době jenž byla označována jako dekáda rodiny. V realitě je to ovšem právě konec tohoto desetiletí, kdy započal trend snižování počtu dětí v rodině a nastalo zvyšování počtu rozvodů (Možný 2008, s. 20).

Děti v rodině vnímaly ostřeji rodinnou realitu, nežli rodinnou rétoriku. Když pak dospívaly, odmítly rodinnou rétoriku jako pokryteckou a začaly klást otázku po samotném smyslu tradiční rodiny. Radikální kritika rodiny skutečně prokázala, že instituce, která byla považována za snad nejstabilnější výtvar naší civilizace, se nejméně od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. Je nutné zaznamenat, že se jedná o změny, jež mají vesměs hluboké kořeny, ale právě v druhé polovině dvacátého století se zviditelnily (Možný, 2008, s. 21).

Se ztrátou samozřejmosti stalo se rodičovství zajímavé, stejně jako čistý vzduch a pitná voda. Není náhoda, že se tak stalo současně (Možný 2008, s. 148.).

Přechod moderní rodiny k rodině „postmoderní“ se projevuje zaměřením na vztahy. To co se mění, je skutečnost, že vztahy již samy o sobě nemají hodnotu. Ta vyplývá především z uspokojení, které mají poskytnout každému členu rodiny. „Šťastná rodina“ jak říká De Singli, je dnes méně přitažlivým ideálem. Důležité je, aby byl dnes člověk šťasten sám ze sebe. Rodina ale nezmizela, lidé se totiž domnívají, že představuje jeden z ideálních prostředků jak být šťasten, jak se realizovat. „Já“ dnes převažuje nad „my“, ale „já“ nevyžaduje zánik manželství nebo rodiny – právě naopak (De Singly, s. 91).

4 ANALÝZA DNEŠNÍ RODINY

4.1 Funkce rodiny

Pro jedince by měla být rodina jako primární skupina především emocionálním zázemím, pilířem bezpečí a jistoty, stimulace, podnětů a uznání, místem elementárních zkušeností a základnou pro vstup do společnosti. Souhlasím s tím, že již tento výčet požadavků, svědčí o obrovských nárocích, které jsou na rodinu kladeny. Vtírá se pak spíše pochybnost, nakolik jim je průměrná rodina za „normální situace“ s to dostát, potřeba zamyslet se nad existencí faktorů jejich plnění omezujících či ohrožujících, neboť neplnění uvedených funkcí má pro socializaci jedinců vážné důsledky (Havlík 2007, s. 68).

Havlík i Grecmanová se shodují na čtyřech funkcích, které rodina plní. Každý z těchto autorů však názvy některých funkcí trochu rozšiřuje nebo pozměňuje podle toho, co v dané funkci považuje za důležité.

Sociální funkce současné rodiny dle Havlíka:

1. Biologická a reprodukční funkce (včetně funkce ochranné).

Již po staletí byla manželská rodina v kulturním okruhu tzv. legitimním rámcem sexuálních vztahů. Při současném předpokladu je hlavním smyslem početí dětí. Sexuální revoluce v 60. letech 20. století a zejména rozvoj antikoncepce zbavily sex následků těhotenství, tudíž oddělily sexualitu od manželského života. Novou tvář dostala také předmanželská sexualita, která je dokonce sexuology doporučována.

2. Emocionální funkce a tvorba domova.

Význam této funkce roste a dnes patří k nejzásadnějším. Je i historicky podloženo, že rodina byla po staletí především hospodařící domácností a místo, které zaručovalo každodenní přežití jejích členů. Ekonomický zájem spíše převyšoval. Modernizační procesy kladou důraz na osobní vztahy, na ideje, liberalismu a romantismu. Postupně se manželský svazek změnil na vztah, který vznikl vzájemnou volbou partnerů, vztah založený na sympatiích a lásce. Dnes se může člověk v prostředí domova odreagovat a vyčistit si hlavu od problému, které

vznikají mimo domov, mimo rodinu. Požadavky vnějšího světa zvýrazňují význam rodiny a tímto také kladou na rodinu zvláštní emocionální a morální nároky.

3. Ekonomická funkce.

Tato funkce po staletí patřila k nejvýznamnějším. Široká rodina byla prostorem, ve kterém fungovala dělba práce a produkce statků, které byly nutné pro přežití. Průmyslová revoluce a rozvoj technologie a zejména ekonomický rozvoj postupně likvidoval hospodářství a proměnil většinu mužů z hospodářů na živnostníky nebo zaměstnance. Je možné také říci, že z hospodáře se stal živitel rodiny a z hospodyně žena v domácnosti. Oddělením pracovní aktivity se z rodiny vyděluje významná část každodennosti každého z jejích členů. Scházejí se stále méně, jejich zájmy jsou čím dál více spojené s profesí a s volným časem, kterého je stále méně.

4. Socializační a výchovná funkce.

Do této funkce zahrnujeme i funkci výchovnou a vzdělávací. K nejvýznamnějším změnám patří převzetí zodpovědnosti vzdělávání školou a stále více i předškolními a i mimoškolními institucemi, zejména také médii. Jednou z garancí úspěšné socializace je pevný svazek rodičů, jehož narušení mívá negativní důsledky (Havlík 2007, s. 68-73).

Havlík i Grecmanová se ale shodují na tom, že naplnění těchto funkcí spolu úzce souvisí a Grecmanová dále dodává závislost na společenských a podmínkách a rodinné struktuře.

4.2 Socializační funkce rodiny

Závislost dítěte na rodičích má především povahu závazků a společensky kontrolovaných povinností vůči závislému dítěti. Jednou z garancí jejich úspěšné realizace je pevný svazek rodičů. Jeho narušení obvykle mívá pro tyto závazky negativní důsledky.

Mezi kulturami i ve vývoji kultur se však mohou lišit názory a praktiky v tom, co naopak mohou rodiče od dětí vyžadovat, k jakým hodnotám a jak děti vést. Problém je o to složitější, že dnes souběžně působí protikladné hodnotové systémy, což dále znejistí rodiče v cílech a metodách jejich výchovného působení.

Dle Havlíka v zásadě existují tato pojetí výkonu práv a povinností rodičů, tzv. rodičovská autonomie.

1. Tradiční pojetí – dává rodičům právo a povinnosti předávat dítěti svůj hodnotový systém a představu o dobrém životě.

2. Demokratické pojetí – je modifikací tradiční, rovněž počítá s povinností držet se hodnot rodičů, dává však místo diskusi o jiných hodnotách.

3. Umírněně liberální koncepce – předpokládá právo rodičů snažit se o to, aby dítě převzalo jeho hodnotový systém, avšak současně v přiměřeném věku rodiče podporují, aby se dítě bez omezení seznámilo i s jinými hodnotovými systémy.

4. Důsledně liberální pojetí – je ponecháváno na dítěti, jaké hodnoty si samo vybere, rodiče jen dítě chrání před vlivy, které by volbu dítěte omezovaly.

Je také zřejmé, že i rodiče v jedné a téže rodině mohou své přístupy teprve hledat či obměňovat v reakci na psychologické a sociální zranění dítěte či na narození a vývoj dalších dětí (Havlík 2007, s. 73,74).

Dle Možného můžeme rozlišit dvojí koncepci rodičovské autonomie:

1. Tradiční koncepce - dává v největší možné zkratce - rodičům právo a povinnost přenášet na dítě jejich hodnotový systém a představu o dobrém životě.

2. Liberální koncepce – naopak předpokládá, že rodiče nebudou pokud možno vůbec nijak ovlivňovat dítě ve volbě hodnot a při vytváření představy dobrého života. Nechává na něm, ať si samo vybere, co bude pro jeho život podle jeho názoru nejlepší (Možný 2008, s. 155).

Kapitola by byla neúplná, kdybychom pominuli problém rozvodovosti, která v ČR patří k nejvyšším v Evropě a s určitými výkyvy dlouhodobě roste, a to zejména v relaci k dnes klesajícímu počtu sňatků. Je jasné, že rozvod s problematikou dětí těsně souvisí. Celkově roste počet dětí, které zakusily rozvod rodičů, a to ve všech jeho fázích. Děti rozvedených rodičů později častěji hodnotí níže manželský svazek nebo mají větší tendenci se rozvádět. Rozvodový proces má několik fází, z nichž každá může mít významné dopady na socializaci dětí zvláště předškolního věku. Může dojít k dlouhodobě stresující situaci, kdy dítě hledá nové místo ve vztazích. Důležité je, zda je alespoň částečně kompenzována ztráta či omezení jedné sítě vztahů ustanovením nových rodinných sítí. Dopady rozvodu nemusejí být výslovně negativní tam, kde jsou nové vztahy ustaveny.

Nejen neúplné, ale i úplné, avšak nefunkční a disfunkční rodiny mohou mít na socializaci dítěte negativní dopady. Rodina může být nefunkční např. tam, kde jsou rodiče jednostranně orientováni na kariéru nezajímají se či nemají na dítě čas. Nepříznivé dopady mohou mít takové jevy, jako je citový chlad, nebo naopak citové výlevy a problémy, rodinné konflikty, rozpory z vícegeneračního soužití, vážné ekonomické problémy rodičů, nebo nadsazený konzum. K nejzávažnějšímu patří přímo zanedbávání, týrání a zneužívání dítěte (Havlík 2007, s. 76,78).

4.3 Typy rodiny

Někteří z autorů pohlíží na rodinu z hlediska funkčnosti, jiní se věnují její velikosti, soužití více generací pospolu, ostatní na ní nahlíží z pohledu úplnosti či neúplnosti, nebo např. zda se jedná o rodinu vlastní nebo rodinu nevlastní.

Vyjdeme z toho, že rodina je primární skupinou, v níž se nejen od narození formuje osobnost dítěte, ale v níž prožíváme všechny fáze svého života.

Dle Havlíka můžeme rodinu dělit na:

1. orientační
2. reprodukční

Nejprve se rodíme a vyrůstáme v rodině orientační (výchozí), v níž jsme oním objektem výchovy a s níž většina z nás po celý život zůstává v kontaktu mnohdy i proto, aby se postarala o zestárlé rodiče, později zakládáme rodinu reprodukční, ve které sami přebíráme role rodičovské.

Dále můžeme rodinu rozdělit na:

1. nukleární
2. širší

Termín Nukleární rodina zavedl T. Parsons, a zahrnuje rodiče a děti. Širší rodina zahrnuje i prarodiče, sourozence a další příbuzné. (Havlík 2007, s. 67)

Grecmanová říká, že *existují rodiny vlastní, nevlastní, úplné, neúplné, rodiny téměř dokonalé, nebo ty, kterým málo chybí k dokonalosti, dále rodiny vyloženě špatné, rodiny s nemocným členem nebo členy, rodiny, které jsou*

v těžké životní situaci, rodiny geneticky zatížené, rodiny, v nichž je některý člen závislý na drogách, rodiny s kriminálním pozadím atd. (Grecmanová, s. 23).

Dle De Syngliho má každá sociální skupina svůj typ rodiny (De Singly, s. 97)

Pro srovnání bych ráda uvedla typy rodin devatenáctého století, tak jak je rozlišil Frédéric Le Play.

1. Příbuzenská rodina – rodinné společenství sestává ze čtyř generací s více nukleárními rodinami. Děti i po sňatku zůstávají pod pravomocemi nejstaršího otce, patriarchy. Stabilita rodiny je velmi vysoká.

2. Nestabilní rodina – vznikla jako následek individualismu a industrialismu pod nivelizujícím vlivem dědického práva v bohatých a vzdělaných vrstvách západní Evropy. Žijí v ní pouze rodiče a neprovdané děti, ty jí po sňatku co nejdříve opouštějí a pak už nepociťují žádné závazky vůči svým rodičům a sourozencům. Rodiče a neprovdané děti jsou ve stáří izolováni a často umírají opuštěni.

3. Rozvětvená rodina – základem existence této rodiny je rodinný dům, ve kterém zůstává nejstarší syn i po té, co se oženil a má děti. Jeho rodina je jádrem rozvětvené rodiny a přebírá odpovědnost za udržení komunity rodinného života a rodinných tradic. Rodinné jmění přechází nerozděleno do rukou jediného dědice, který má však spíše více povinností než práv.

4.4 Styly výchovy

Styl výchovy znamená způsob nebo formu, jak je dítě vychovááno, ale také druh výchovy, který je u dítěte uplatňován. Na styl výchovy mají vliv nejen obecné zásady a metody výchovy, ale také osobnost vychovatele, jeho vlastnosti, znalosti a zkušenosti. Málokdy je v rodině čistý styl, vždy pouze převládají tendence jednoho z nich.

Styly výchovy dle Grecmanové.

1. Autoritativní výchova - pevné vedení, hlavně příkazy a zákazy. Základním

mechanismem je odměna a trest.

Důsledky tohoto typu výchovy: jedinec nebude dost iniciativní (je zvyklý na vedení a příkazy), jedinec bude toužit po tom, někoho také řídit (agresivita).

2. Demokratická výchova - základem této výchovy jsou předem dohodnutá pravidla a kompromisy, jde o přijetí zodpovědnosti u všech členů rodiny.

Děti, které jsou demokraticky vychovávány mají dobré vztahy s okolím, s kamarády a hlavně rodiči.

3. Liberální výchova - jde o volnou výchovu, dá se rozdělit na:

- volnou výchovu jako důsledek nezájmu nebo nedostatku času, která vede k zanedbání dítěte
- volnou výchovu z přesvědčení správnosti, vede k tomu, že děti jsou zvyklé dělat si, co chtějí.

Důsledky tohoto typu výchovy: takové děti jsou netolerantní, egocentrické (Grecmanová 1998).

Grecmanová dále uvádí problémové styly výchovy, kterými jsou:

- nejednotná výchova, při níž se rodiče nedomluví, tzn. jedna strana něco zakáže a druhá to povolí, výsledkem je to, že dítě hledá snadnější cestu.
- perfekcionistická výchova, kdy mají rodiče přesné požadavky na dítě, takové dítě je úzkostlivé a rodičů se bojí, protože na něho kladou vysoké nároky, které dítě není schopno plnit (Gecmanová 1998).

5 ČESKÁ RODINA - TRENDY SOUČASNÉHO SOUŽITÍ A VÝCHOVY

Proměny rodiny a nové trendy, to je předmětem páté kapitoly. Rodina se neustále proměňuje a v současné době se stále více můžeme setkat s různými formami soužití, jako jsou např. nesezdaná soužití, opakovaná manželství, rodiny jednotlivců – singles, soužití homosexuálních páru apod. Jaké jsou dnešní postoje a názory malých lidí k manželství a rodičovství?

Tak, jak se reprodukuje celé společnosti, reprodukuje se i rodiny a platí to i naopak. Tak, jak se reprodukuje rodiny, reprodukuje se i celé společnosti (Mareš 2003, s. 76).

Česká současná rodina je generací, která se narodila mezi osmdesátými a devadesátými léty dvacátého století. Tedy přibližně dnešní třicátníci, kteří mají zkušenosti s revolucí z roku 1989, se startem demokracie a vývojem ekonomické přeměny. Nejstarším příslušníkům generace je dnes třiatřicet let, v období revoluce, tedy v roce 1989, jim bylo deset let, tudíž nemají žádné extrémně významné životní vzpomínky na dobu před revolucí. Přemýšlíme – li o generacích, musíme předpokládat, že se jedná o skutečné společenství osob, které spojují stejné zkušenosti, historický osud, životní šance či omezení, stejné formy myšlení a vystupování, charakteristické generační normy, hodnoty a postoje i typický způsob života. I když si třeba svou generační příslušnost mnohdy neuvědomujeme, jednáme typicky generačně a podle toho nás vnímají a hodnotí členové dalších generací (Kubátková 2010, s. 224).

Kulturní tlak na jeden určitý a všeobecně závazný model rodiny zeslábl. Hledají se různá řešení a různí lidé se různě rozhodují podle svých přirozených preferencí, a protože k založení rodiny jsou zapotřebí dva, součástí výběrového párování se stále více stává vyjednávání o modelu rodiny, ke kterému pár směřuje. Prakticky ve všech společnostech našeho kulturního kruhu došlo k výraznému poklesu porodnosti, vesměs pod míru prosté reprodukce, která předpokládá jako kulturně žádoucí rodinný model alespoň dvoudětnou rodinu.

Všeobecně lze pozorovat, že rodinný cyklus ztratil svou stereotypnost a jednostrannost, celoživotní orientace muže na profesi a dilema ženy, zda a na jak dlouho obětovat svou kvalifikaci potřebám dětí, se rozložili v sadu strategických rozhodnutí, jež individualizují rodinný cyklus v dosud nebývalé míře. Nejvlivnější autoři teorií sociálního vývoje na počátku jednadvacátého století považují právě tuto situaci, kdy se reflektovaný sebeprojekt jako základ životní politiky plynule individuálně adaptuje na měnící se lokální a globální podmínky, za určující znak postmoderní situace (Možný 2008, s. 194).

Postavení rodiny se v hodnotovém žebříčku významně nemění. Mění se však význam této hodnoty (způsob uzavírání manželství, zakládání rodiny a jejich načasování). V realitě se to projevuje snižováním počtu dětí, zvyšováním věku snoubenců a rodičů prvorozených (a tím i dalších) dětí a zároveň vysokou nestabilitou rodin (Mareš 2003, s. 203).

5.1 Hlavní roli hraje čas!

V úplných rodinách s dětmi v předškolním věku věnují rodiče, muži i ženy, v průměru nejvíce času za týden své práci. Ale zatímco u mužů je tato převaha jednoznačná na úkor péče o děti a zajištění chodu domácnosti, ženy se zajištění chodu domácnosti a výchově a péči o děti věnují z hlediska objemu času ve stejné míře jako svému zaměstnání.

V současné společnosti jsou převažující normou domácnosti se dvěma živiteli. Dnes je zcela běžné, že je zaměstnaný jak muž, tak i žena. Profesní aktivita žen tak výrazně stoupla. Dříve náležela ženě především péče o domácnost a výchova dětí. Ideál manželky a matky, která se věnuje výhradně svým dětem, dohlíží na jejich zdraví a školní povinnosti, tak postupně mizí. Ženská profesní aktivita je dnes běžnou podmínkou ženské existence, stala se hodnotou a nástrojem osobního naplnění a seberealizace (Lipovetsky 2007, s. 189-243)

V moderní společnosti, na konci dvacátého století, došlo k realizaci dvou modelů účasti žen na trhu práce. Prvním z modelů je „přerušovaná“ pracovní kariéra, kdy ženy dočasně odcházejí ze zaměstnání na krátkou dobu před a po narození dítěte. Druhým modelem je „kontinuální“ pracovní kariéra, která je přerušena na minimální dobu (pro ženy s méně dětmi či bezdětné). Kontinuální pracovní kariéra má dvě formy. Jedna z nich je, když oba partneři pracují na plný úvazek a druhá forma je, když jeden partner při výchově dětí pracuje, ale omezeně (Mareš 2003, s. 43).

S ohledem na 40 hodinový pracovní týden v ČR, který ženy v průměru přesně dodržují a jejich partneři o 3-4 hodiny přesahují, lze nepřímou vyvozovat, že v rodinách s menšími dětmi jsou to muži, kteří pracují přesčas, kdežto ženy se s ohledem na děti snaží v zaměstnání nestrávit více času, než je nutné. Podstatné rozdíly mezi muži a ženami jsou pak v objemu času stráveného péčí o děti a domácnost.

Z hlediska časového vytížení zmíněnými činnostmi jsou na tom „nejhůře“ osamělé matky, které tráví péčí o domácnost a děti ve srovnání s matkami z úplných rodin znatelně více času. Nahrazují tím tak do jisté míry chybějící podíl partnera. V úplných rodinách sice mohou některé činnosti vykonávat s dětmi oba rodiče najednou (např. společenské hry, výlety apod.), v řadě činností se však mohou partneři vzájemně zastoupit či doplňovat (Sirovátka 2008, s. 131, 132).

V porovnání s obdobím, kdy bylo jejich dítě malé, pociťuje polovina rodičů v době školní docházky svých dětí rozšíření objemu vlastního volného času. Další část rodičů však žádnou změnu nevnímá, významně častěji toto deklarují muži, u kterých se množství volného času v závislosti na snižujícím se rozsahu nutné péče o větší děti nemění do takové míry, jako u jejich partnerek. Vzhledem k vysoké míře zaměstnanosti českých žen, a to i osamělých matek, není ani změna v rozsahu času věnovanému zaměstnání diferencována v závislosti na úplnosti rodiny (Sirovátka 2008, s. 133, 134).

5.2 Změny v uspořádání české rodiny

Rodina poslední dobou zaznamenává, že se zužuje rozšířená rodina a naopak se rozšiřuje rodina nukleární, tedy rodiče se svými dětmi. Dochází k uvolňování vztahů mezi rodinou prokreační a orientační, tedy mezi rodiči nukleární rodiny a jejich rodiči. Právě oslabování mezigeneračních vztahů k původním rodinám, jakmile je založena rodina nukleární, je součástí modernizačního procesu. Zároveň je typické i oslabení generačních vztahů mezi rodiči a dětmi, tedy v samotné nukleární rodině. Určitý podíl na tom nese vrstevnická skupina, masová kultura a média. Jistým předpokladem rozvětvené rodiny je i fyzická blízkost či společné bydlení rodiny orientační a prokreační a jejich četné kontakty (Mareš 2003, s. 11-15).

Vedle dvougenerační neolokální rodiny, jež zůstává dominujícím typem rodinného uspořádání a bydlení, přibývá domácností v čele s jedním dospělým (nejčastěji matkou) a zejména domácnosti jednotlivců. V české republice to tradičně byly především domácnosti vdov. Ačkoli průměrná délka života stoupá, zejména v posledních deseti letech, domácnosti vdov nepřibývá. Počet domácností starých lidí neroste. Nárůst domácnosti jednotlivců tedy neroste, nárůst domácnosti jednotlivců je dán tím, že přibylo samostatně žijících mladých lidí. A jsou to zejména mladí muži, kteří v české republice žijí single, ať už svobodní nebo rozvedení. Osaměle žijící mladé ženy totiž velmi často mají dítě a tvoří tedy daleko méně často domácnosti jednotlivců, statistika eviduje domácnost, kde žije dítě či děti a jen jeden z jeho rodičů, jako neúplnou rodinu. Nejčastěji je to rozvedená žena, ale přibývá i domácností svobodných matek. Neúplné rodiny častěji než jiné žijí společně s další rodinou v jednom bytě, převážně u rodičů. Je to výrazem mezigenerační solidarity, ale také relativní slabosti českého sociálního státu. Dcery, které v takových rodinách vyrůstají, se socializují do tohoto typu rodičovství a častěji pak samy takové rodiny zakládají (Možný 2008, s. 259-260).

Mladší z žen, jež žijí v takových domácnostech, mají velmi často partnera, se kterým ale nebydlí. Takové uspořádání je v Česku druhá nejčastěji se vyskytující podoba partnerství bez soužití. Nesystematické pozorování naznačuje, že takových rodin začalo s rostoucí dostupností hypoték ubývat. Největší podíl

z českých partnerství bez soužití však tvoří pořád ještě páry starších lidí a důchodců. V tomto případě oba partneři mají svůj byt, ale nechtějí se stěhovat (Možný 2008, s. 260).

Přes svou vzrůstající početnost je neúplná rodina nadále vnímána vesměs jako nouzové řešení. Tímto typem rodiny se zvyšuje různorodost českého rodinného života, ale pro většinovou populaci je okrajovým a často přechodným způsobem rodinného života (Možný 2008, s. 261).

5.3 Nesezdaná soužití, pokles sňatečnosti

Jedním z rysů nového demografického chování, který přitahuje pozornost nejen sociologů a demografů, ale i médií a širší veřejnosti, je rozšíření nesezdaných soužití. Nesezdaná soužití se často označují za „moderní“ variantu partnerského života typickou pro novou společenskou situaci, v níž mladí lidé nepotřebují svůj vztah formálně stvrzovat (Mansfeldová 2002, s. 127, 128).

Sociologie do této diskuse přispívá důležitým poznatkem, že rozdíly mezi nesezdaným soužitím a manželstvím nejsou jen formální záležitostí. Zatímco pro manželství je typický společný étos, lidé v nesezdaných soužitích jsou orientováni spíše individualisticky. Pro manželství jsou typické společné investice (nejen finanční, ale například i do dětí či vztahu) a s tím související dělba práce a vzájemná podpora. Lidé v nesezdaných soužitích méně přijímají tradiční rodinné hodnoty a mužské a ženské role, méně dbají na tradiční dělbu rolí v domácnosti, chtějí méně děti a je menší pravděpodobnost, že vytvoří pevný a dlouhý vztah (Mansfeldová 2002, s. 128).

Hovoříme-li proto o existujících nesezdaných soužití mezi mladými svobodnými lidmi, je třeba si uvědomit, že se do značné míry jedná o nesezdané soužití, která jsou plánovaná jako předstupeň sňatku. Rozdíly mezi dlouhodobými nesezdanými soužitími a předmanželským nesezdaným soužitím určit v této fázi v podstatě nemůžeme, neboť nevíme, která s nesezdaných soužití se v manželství opravdu promění (Mansfeldová 2002, s. 133).

Vzestup věku sňatku probíhá celá devadesátá léta a pokračuje i v prvním desetiletí jednadvacátého století. Častěji však mají odkládané první dítě bez uzavření sňatku: počet dětí narozených mimo manželství stále stoupá.

Manželství má ale u Čechů stále vysoký status. Výzkumy postojů opakovaně ukazují, že většina mladší generace pokládá život v manželství za nejsprávnější formu rodiny. Podpora manželství jako základní životní formy však klesá, takže předpovědi odborníků na míru všeobecnosti života v manželství se různí. Přibývá totiž počet párů žijících spolu v nesezdaném soužití a zvolna se mění i povaha jeho charakteru.

Forma soužití a míra sňatečnosti však nejsou pro reprodukci společnosti a povahu sociálních vztahů tak důležité, jak by se na první pohled mohlo zdát. Co je vskutku důležité, je rodičovství. Teprve děti mění sociálně opravdu významně povahu života párů a odlišuje ho od povahy života jednotlivce, více nežli to, zda má pár své soužití legitimizováno sňatkem anebo ne. Změny v plodnosti, respektive vývoj reprodukčních strategií utvářejí společnost a utvářejí její budoucí šance (Možný 2008, s. 261-264).

Závěr

Mým cílem byla teoretická analýza stavu výchovy dětí v rodině jako činnost směřující k přípravě člověka pro jeho společenské úkoly a osobní život z pohledu historického i současného.

Námět mé bakalářské práce byl pro mne zajímavým tématem. Seznámila jsem se v něm s postavením rodiny v daných obdobích a především jsem pochopila, jak je důležitá socializace pro rozvoj osobnosti.

Rodina, soužití lidí, ale i rodičovství, to vše se mění a vyvíjí. Dle mého názoru tu rodina bude vždy, avšak možná v jiné podobě, než je tomu dnes. Rodiny našich rodičů ale i prarodičů byly jiné, než v jakých jsme vyrůstali a jaké dnes zakládáme a žijeme v nich a proto i rodiny našich dětí a jejich dětí se budou určitě nějakým způsobem vyvíjet a dále proměňovat. Je to svým způsobem přirozené. Vše kolem nás se stále mění, vyvíjí, tak proč ne i rodina? Těžko říci, jestli k lepšímu, či horšímu. Jistě nacházíme jak pozitivní, tak i negativní jevy. Doufám, že se vždy najdou lidé, pro které bude rodina a děti smyslem nebo určitým naplněním, či důležitou hodnotou jejich života. Závěrem bych chtěla stejně jako někteří z autorů v mé práci říci, že:

Pro mnoho mladých lidí zůstává rodina, manželství a rodičovství stále důležitou a významnou hodnotou v životě.

Je zřejmé, že každý si postupem času vytváří svůj vlastní svět, ve kterém zvažuje hodnoty jak morální, společenské tak i materiální. Začne také hodnotit, posuzovat názory a chování členů rodiny, kteří na něj od počátku života působí a srovnávat s vlivy okolního světa. Ideální by bylo, kdyby si každý odnesl jen pozitivní příklady, návyky a vlastnosti (i geneticky zděděné). Ovšem toto je nereálné. Proto by působení nejbližších osob mělo být co nejvíce morální, správné a příkladné, i když jde o to, že tyto pojmy jsou velice relativní, přesto jsou určitá pravidla, která by většina měla považovat za správná.

Když už je někdo rodičem, tak má být rodičem se vším všudy a ne jenom „jako“.

LITERATURA

1. BOUDON, Raymond et al. *Sociologický slovník*. 1. čes. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. 253 s. ISBN 80-244-0735-3.
2. FIALOVÁ, Ludmila et al. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7.
3. GALLA, Karel a kol. *Sociologie výchovy, její vývoj a problémy: vysokoškol. učeb. pro stud. filoz. fak. stud. oboru Pedagogika*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 194 s. Učebnice pro vysoké školy.
4. GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 158 s. ISBN 978-80-7419-035-3.
5. GIDDENS, Anthony. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. ISBN 80-85850-91-5.
6. GRECMANOVÁ, Helena, HOLOUŠOVÁ, Drahomíra a URBANOVSKÁ, Eva. *Obecná pedagogika*. 1. Vyd. první. Olomouc: Hanex, [1998]. 231 s. ISBN 80-85783-20-7.
7. GRECMANOVÁ, Helena et al. *Obecná pedagogika II*. Vyd. 1. Olomouc: Hanex, 1998. 192 s. ISBN 80-85783-24-X.
8. HAVLÍK, Radomír a KOŤA, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. 174 s. ISBN 978-80-7367-327-7.
9. HOLOUŠOVÁ, Drahomíra a KROBOTOVÁ, Milena. *Diplomové a závěrečné práce*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. 117 s. ISBN 80-244-0458-3.
10. KOTÁSKOVÁ, Jarmila. *Socializace a morální vývoj dítěte*. 1. vyd. Praha, 1987.
11. KRAUS, Blahoslav aj. *Sociologie výchovy: Určeno pro posl. pedagog. fakult.* 1. vyd. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1984. 253 s.
12. KUBÁTOVÁ, Helena. *Sociologie životního způsobu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 272 s. ISBN 978-80-247-2456-0.
13. LIPOVETSKY, Gilles. *Třetí žena: neměnnost a proměny ženství*. V českém jazyce vyd. 2. Praha: Prostor, 2007. 329 s. ISBN 978-80-7260-171-4.

14. MAREŠ, Petr, ed. a POTOČNÝ, Tomáš, ed. *Modernizace a česká rodina: sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 15.-17. října 2003 Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně = Modernization and the Czech family: proceedings of the symposium organised by School of Social Studies Masaryk University Brno (15-17 October, 2003)*. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2003. 348 s. ISBN 80-86598-61-6.
15. MANSFELDOVÁ, Zdenka, ed. a TUČEK, Milan, ed. *Současná česká společnost: sociologické studie*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. 381 s. ISBN 80-7330-009-5.
16. MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. 323 s. ISBN 978-80-86429-87-8.
17. MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. 323 s. ISBN 978-80-86429-87-8.
18. NOSÁL, Igor, ed. *Obrazy dětství v dnešní české společnosti: studie ze sociologie dětství*. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2004. 203 s. ISBN 80-86598-80-2.
19. SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.
20. SIROVÁTKA, Tomáš, ed. a HORA, Ondřej, ed. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Vyd. 1. Boskovice: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7326-140-5.
21. ŠINDLÁŘOVÁ, Jana. *Sociologie výchovy: (vybrané kapitoly): modul výuky pro řízené samostudium v DPS UOP*. 1. vyd. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2002. 46 s. ISBN 80-7157-583-6.
22. ŠMELOVÁ, Eva. *Ohlédnutí do historie předškolní výchovy*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 75 s. Studijní opory. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. ISBN 978-80-244-2238-1.
23. ŠULOVÁ, Lenka a kol. *Předškolní dítě a jeho svět = L'enfant d'âge préscolaire et son monde*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 471 s. ISBN 80-246-0752-2.

24. VACÍNOVÁ, Tereza. *Dějiny vzdělávání od antiky po Komenského*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2009. 240 s. ISBN 978-80-86723-74-7.